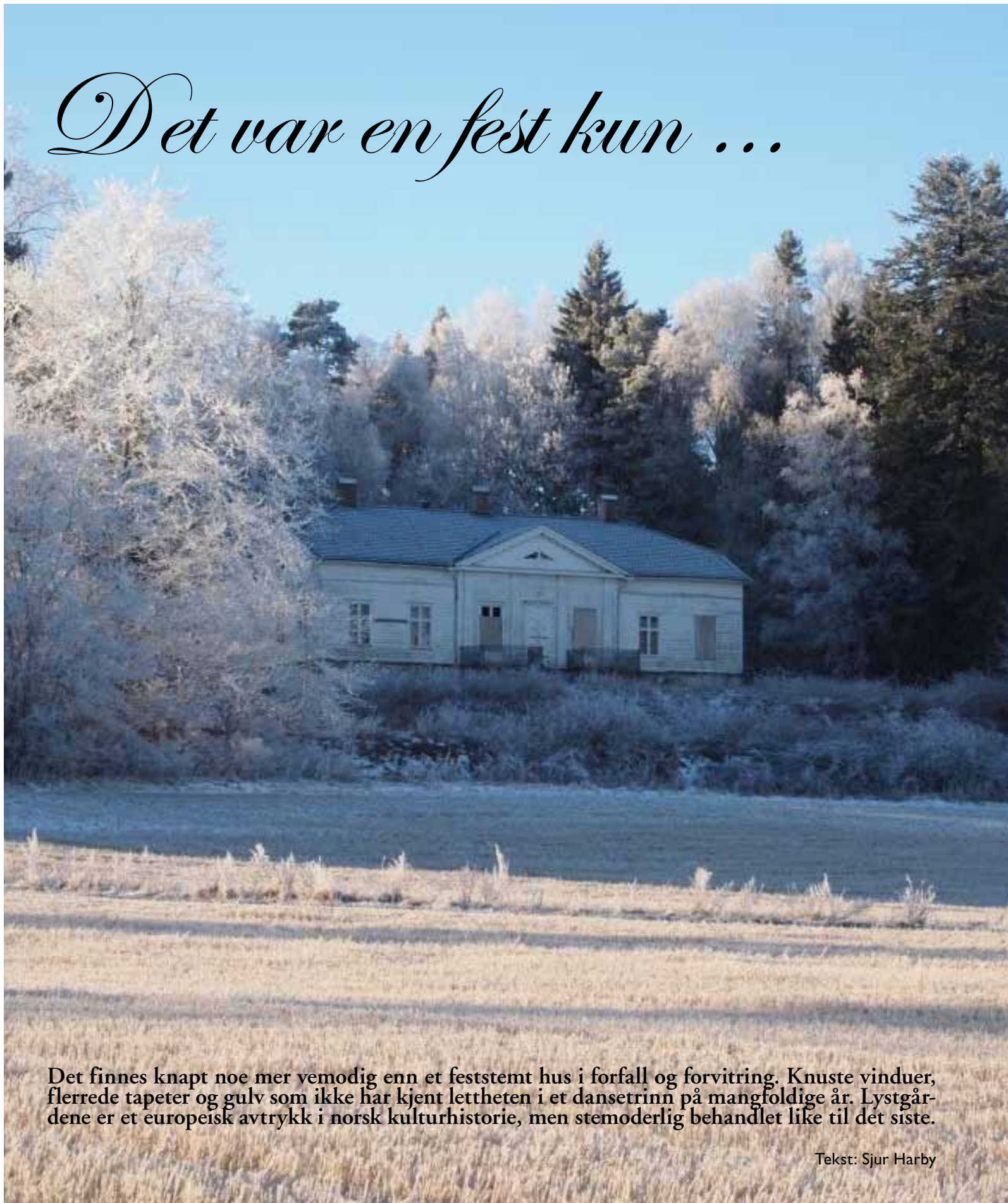

Det var en fest kun ...

Det finnes knapt noe mer vemodig enn et feststemt hus i forfall og forvitring. Knuste vinduer, flerrede tapeter og gulv som ikke har kjent lettheten i et dansetrinn på mangfoldige år. Lystgårdene er et europeisk avtrykk i norsk kulturhistorie, men stemoderlig behandlet like til det siste.

Tekst: Sjur Harby

Foto: Jens Bakke

Det er ikke uten grunn at vi legger neste seminar i Breidablikk til nettopp Halden. Ikke bare rommer byen landets eldste teaterlokale, men Halden har også, ved siden av Fredriksten festning og sine mange empirebygninger, noen av landets vakreste lystgårdsanlegg bevart i sin omegn. Kanselliråd Carl Adolph Dahls imponerende gård, Vevlen i Idd, ble kommentert i forrige nummer, men er ikke den eneste som har fått tiden mot seg. Oreid, eller Orød gård som den opprinnelig het, noen kilometer øst for byen, på vei mot det gamle industristedet Tistedalen, synger også på siste verset. Om da ingen griper inn og kommer anlegget til unnsetning. Foreløpig er det mest eiendomsutviklere og spekulanter som har gjort sine hoser grønne her – med sørgelige konsekvenser.

SALG

Men rett skal være rett; Oreid har vært en ulykkelig historie lenge. Gården ligger vakkert til på Østfoldraet med utsikt helt ned til Femsjøen. Plasseringen, som en gang var dens fortrinn, kan imidlertid ha bidratt til å besegle dens skjebne. Gjennom 1900-tallet har grustaket på Oreid gitt sine vekslende eiere gode inntekter. Men i 1995 var det slutt på virksomheten og i 2006 ble gården lagt ut for salg. Men da hadde bygningsmassen allerede sett sine beste dager. For 20 millioner kroner overtok Lerah AS i Trondheim den 750 mål store eiendommen med henblikk på eiendomsutvikling. Ikke av gårdens verneverdige bebyggelse selvfølgelig, selv om dette ble lovet, men ved nedbygging av den attraktive Oreidskogen i lystgårdsanleggets umiddelbare nærhet.

LYSTGÅRDEN

– Dagens anlegg, sier styremedlem i Fortidsminneforeningens Østfoldavdeling Jens Bakke, – skriver seg fra familien Legangers tid. Rasmus Leganger var i 1800-årenes første halvdel en av distriktets ledende trelasthandlere. En kapitalsterk mann med kontinental smak og utpreget sans for landlivets gleder. Det var han eller sønnen som var byggherre, vi vet ikke ennå. De mange eierskiftene gjør denne gårdens historie uoversiktlig, sier Bakke. – Det er derfor vanskelig å tid-

feste anlegget nøyaktig. Men legger vi bygningsdetaljene til grunn, høye krysspostvinduer, liggende panel og klassiske dørportaler, tipper jeg 1850-tallet. Dette er senempire.

– Jeg har skrittet opp hovedbygningen til nærmere 300 kvadratmeter. Hertil kommer sidebygninger som i dag er forsvunnet, samt økonomibygningene. Det var med andre ord et imponerende anlegg far eller sønn Leganger kunne vise sine gjester. Dessuten ble det drevet et betydelig gårdsbruk her. I 1865 heter det om gården at den var veldyrket med 380 mål åker og dyrket eng, samt skog til husbruk. Likevel var nok parken det som først og fremst tok pusten fra folk. Fremdeles finner vi spor etter terrasser, dammer, et nedlagt familiegravsted og utallige meter med opprannede murer og steingjerder. Innendørs ligger stuene på rekke og rad med den påkostede dansesalen som husets absolutte sentrum. Herfra fører dobbeltfløyede dører ut til en veranda og videre ned til hagen, et karakteristisk trekk ved datidens lystgårder. Utsikten er upåklagelig og må ha vært en av eiendommens attraksjoner.

LYSTGÅRD?

Men hva er nå egentlig en lystgård? Kunsthistoriker Geir Thomas Risåsen trekker frem flere karakteristika i sin artikkel om temaet i boken *Christianias handelspatrisiat. En elite i 1700-tallets Norge* fra 2008. Beliggenheten er gjerne iøynefallende med vid utsikt over sjø eller land, arkitekturen er harmonisk og velkomponert og mange av anleggene kjenetegnes ved romantiske navn som Karenlyst, Sommerro, Sorgenfri eller Frydenlund. Men, skyter han inn, «de fleste eiendommene som ble tatt i bruk som lystgårder var allerede etablerte gårdsbruk». Til anleggene hørte store hager eller parker med slyngende grusganger, paviljonger, dammer, bekker og eksotiske vekster. Bergenserne kalte dem gjerne lyststeder, mens man i Christiania brukte løkker for å betegne disse sommerboligene. Den vanligste betegnelsen er likevel lystgårder. «Forstavelen *lyst*», sier Risåsen, «beskriver den behagelige siden ved disse landstedene, mens *gård* betegner den praktiske nytteverdien.» Anleggene lå gjerne i de gamle kjøpsteders

PÅ TAPETET: LYSTGÅRDER

umiddelbare nærhet og kan som fenomen følges kysten rundt. I de nordiske land hadde lystgårdene sin storhetstid i perioden 1750–1850, men i Halden holdt eiendommen Rishaugen stand som forlagsbokhandler William Nygaards lystgård helt til hans død i 1952.

EN GLEDE

«Vi har gleden av å presentere et helt nytt boligområde i grønne omgivelser med historisk sus. Oreidskogen består av hyggelige boligterreng med solrike uteareal, lekeplasser og naturområder», heter det i annonseringen av prosjektet på Oreid gård, som riktig nok ikke er realisert annet enn på tegnebrettet ennå.

– Det siste eierskiftet trakk ut i tid på grunn av landbruksmyndighetenes konsekvensbehandling, sier Jens Bakke. – I mellomtiden ble eiendommen utsatt for hærverk. Dører ble brutt opp og vinduer knust. Det var ikke bare guttetreker, her må det ha deltatt voksne menn med sterke never og biltilhengere. Huset ble tømt for etasjeovner og verdifulle bygningsdetaljer. Slik har det blitt stående, åpent for vær og vind, som et tilholdssted for samfunnets løse fugler. Den gamle hovedbygningen på Oreid er blitt liggende som et plyndret vrak.

SPEKULATIVT FORFALL?

– Fortidsminneforeningen i Østfold tok i 2008 kontakt med eierne og ba om et møte, fortsetter Bakke. – Først etter avis-skriverier i 2009 fikk vi til en befaring med eier, hvor også antikvariske myndigheter i fylkeskommunen deltok. Vi fikk forsikringer og ble lovet bot og bedring. Bygningene skulle sikres med henblikk på fremtidig restaurering, parken skulle gjenoppstå i fordums prakt, og de forsvunne sidebygningene skulle endatil gjenoppføres. Men lite skjedde. Fortsatt er huset en spennende lekeplass for store og små, og jevnlig blir dører og vinduer smadret til pinneved.

L' ANCIEN RÉGIME

«Det tør være tvilsomt, om der overhodet nogensinde i moderne tid, er naad høiere herhjemme i gjennomført smak og stilfuld social kultur end under dette sidste tidsrum av *l'ancien régime*. Med al sin materialisme eier det noget av et privilegert og utlevd samfunns sidste, dekadente charme», skrev kunsthistorikeren Carl W. Schnitler om perioden etter 1750 i sin le-

gendariske bok *Slegten* fra 1814.

Jens Bakke kommenterer sitatet. – Hovedbygningen på Oreid, sier han, – er verdifull som enkeltobjekt. Den er et tidsbilde. I tillegg er den av stor verdi som del av et kulturmiljø og som en visuell hjørnestein i landskapet. Derfor er det verdt å kjempe for at anlegget ikke går tapt som følge av påsatt brann eller forfall.

BORTE!

«Oreid gård utenfor Halden er et område med kupert og variert terreng som utvikles for boliger, friområder, aktiviteter og servicefunksjoner», heter det videre i annonseringen på Oreid gårds hjemmeside. «De første boligene ligger nå ute for salg».

Kan hende blir det slik. Men i en stille kveld er det fremdels Ibsens verselinjer du hører vinden hviske gjennom trekronene her:

De sidste gæster
vi fulgte til grunden;
farvellets rester
tog nattevinden.

I tifold øde
lå haven og huset,
hvor toner søde
mig nys berused.

Det var en fest kun, –
før natten den sorte;
hun var en gæst kun, –
og nu er hun borte.

Foto: Arne Åsen

Kulturhistoriker og arkeolog **Sjur Harby** er innehaver av *Disen Kolonial*. Harby har tatt initiativ til seminarrekken «Breiblikk». Denne har som mål å skape debatt og spre kunnskap om aktuelle tema innen kulturminnevernet over hele landet.

Stabbur og sidefløy Foto: Frøyset

Vakker veranda. Foto: Frøyset

Balls

En av de gamle hagemurene. Foto: Frøyset

Fasaden mot tunet sommeren 2010 Foto: Frøyset

Salen i første etasje. Foto Jens Bakke

Hvor har denne ovnen havnet? Foto: T. Lie

Spor etter hagedammen Foto Jens Bakke